

लिच्छविकालमा नेपाल उपत्यकाको विभिन्न भागमा निकै बस्ती बसिसकेका थिए । उपत्यकाका क्लेउकाउमा रहेका प्रदेश लिच्छविहरूको समयदेखि नै आबाद भइसकेको देखिन्छ । अनन्तलिङ्गेश्वर चापागाउँ धानकोट बूढानीलकण्ठ गोकर्ण साखु आदि उपत्यकाका चारैतिरका गाउँमा पाइएका लिच्छवि अभिलेखहरूबाट यो कुरा विदित हुन्छ । काठमाडौं पाटन भादगाउँ मा पनि त्यस बेला प्रशस्त बस्ती थिए । तर अहिले जस्तै तीन ठूला शहरका रूपमा ती परिणत भइसकेका थिएनन् ^१ ।

काठमाडौं शहर लिच्छविहरूको समयमा ददिाणकोलिग्राम तथा कोलिग्राम नामले दुइ भागमा विभक्त थियो । वर्तमान काठमाडौं शहरको ददिाणी भाग अर्थात् आजभोलिको लगन यङ्गोलटोल ब्रसटोल आदि प्रदेश ददिाणकोलिग्राम नामले प्रसिद्ध थियो । यो कुरा त्यतातिर पाइएका लिच्छविकालका अभिलेखहरूबाट थाहा पाइन्छ ^२ । काठमाडौंको ददिाणी भागको पुष्करमा रहेको मीननारायणस्थानदेखि यङ्गोलहिटीसम्मका लिच्छवि अभिलेखमा त्यतातिरको प्रदेशलाई बुफाउन ददिाणकोलिग्राम भनिएको छ ^३ । आजभोलिको इटुम्बहाल सेतो मत्स्येन्द्रनाथतिरको ठाउँचाहिँ उस बेला कोलिग्राम नामले प्रसिद्ध थियो । पक्षिसम्म पनि यस मेकलाई कोलिग्राम भन्ने चलन हराइसकेको थिएन । प्रतिवर्ष श्रावण महीनामा हुने बहिबोय् मनी प्रसिद्ध विहारमा संचित वस्तुहरूको प्रदर्शनी देखाउने वेलामा इटुम्बहालमा प्रदर्शित गरिने हस्त लिखित ग्रन्थको अन्त्यमा लेखिएको पुष्पिकावाक्यबाट इटुम्बहाल कोलिग्रामभित्र पर्दथ्यो भन्ने बुझिन्छ ^४ । यदामल्लको पालामा सारिएको सउटा हस्तलिखित ग्रन्थमा पनि कोलिग्रामको उल्लेख आएको छ । त्यस उल्लेखअनुसार जमलगण्ठ (महिन्द्रबहाल) कोलिग्रामभित्र पर्दथ्यो ^५ । लिच्छविकालकै अभिलेखमा चाहिँ कोलिग्रामको चर्चा पाइएको छैन । परन्तु शहरको ददिाण पट्टिको भागलाई ददिाणकोलिग्राम भन्ने तात्कालिक उल्लेख पाइएको हुनाले इटुम्बहाल सेतो मत्स्येन्द्रनाथ आदि वर्तमान शहरको मध्यभाग लिच्छविकाल देखि नै कोलिग्राम नामले प्रसिद्ध थियो भन्ने देखिन आउँछ ।

लिच्छविकालका अभिलेखमा पाइने ठाउँलाई बुफाउने नाम दुई किसिमका छन् । दोलाडि नवगृह यूपग्राम आदि एक थरि नाम संस्कृत शब्दबाट बनेका छन् । माखोपृढो लस्मिप्रङ्ग, पुठम्प्रङ्ग आदि अर्काथरि नाम संस्कृतेतर भाषासंग सम्बद्ध छन् । लिच्छविकालमा सबै सरकारी कामकाज संस्कृतमा गरिन्थे । अहिलेसम्म पाइएका त्यस बेलाका सबै अभिलेख संस्कृत भाषामै लेखिएका छन् । यस कारण लिच्छविहरूले संस्कृत शब्दबाट बनेका नाम बढी रूवाउनु स्वाभाविक छ । परन्तु संस्कृतमा दोलाडि यूपग्राम नवगृह आदि नामको व्यवहार गरिए पनि साधारण जनताको बोलचालीको भाषामा बेग्लै नाम प्रयोग गर्ने चलन थियो भन्ने देखिन्छ । पाटनका

लिच्छविलालेखमा उल्लिखित यूपग्राम वर्तमान पाटन शहरको पूर्वरूप थियो । मौलोलाई बुझाउने संस्कृत 'यूप' शब्दबाट त्यस प्रदेशको नामीकरण भएको छ । पुरानो नेवारी टीका भएको अमरकोशअनुसार यूपलाई बुझाउने नेवारी शब्द 'यलसि' हो । पाटनलाई नेवारी भाषामा 'यल' भनिन्छ । यस कारण लिच्छविहरूले 'यल'लाई संस्कृतीकरण गरी यूपग्राम भनी नाम राखेका हुन् कि भन्ने देखिन्छ ^६ । लिच्छविकालको अन्त्यपक्षि संस्कृत भाषाको पठन-पाठन कम हुँदै गएको हुनाले संस्कृत शब्दबाट बनेका ठाउँका नाउँभन्दा लोक भाषासँग सम्बद्ध ठाउँका नाम बढी प्रचार भए । लिच्छविकालमा दोलाद्रि भनी प्रसिद्ध चाँगुडाँडा मध्यकालमा चंगु भनी बढी प्रसिद्ध भयो । देउपाटनलाई नवगृह भनी कतै कतै लेखिए पनि यसको चत्तीको नाउँ 'ग्वल' थियो ^७ । यसै गरी लिच्छविकालपक्षि काठमाडौंको दक्षिणी भागलाई बुझाउन दक्षिणाकोलिग्राम भन्नाको सट्टा यङ्गोल भन्न थालियो । उत्तरी भागलाई कोलिग्राम भन्नाको सट्टा यम्बु भन्ने चलन बढी चल्थो । यङ्गोल भन्नाले त्यस बेला पूर्वमा आज भोलिको टेबहालको सिमानासम्म दक्षिणमा लगनटोलभन्दा पर पश्चिममा भीमसेनस्थानसम्म र उत्तरमा मखनटोलको सिंहढोकासम्मको प्रदेशलाई बुझाउँथ्यो । यसै गरी मखनदेखि ठहिटीसम्मको प्रदेशलाई यम्बु भनिन्थ्यो । हनुमान्ढोकाबाट मखनटोल भएर इन्द्रचोक निस्कने बाटोमा उभिएका ढुङ्गाका दुइ सिंह यम्बु पस्ने ढोकाका अवशेषको रूपमा रहेका छन् । हस्तलिखित प्राचीन ग्रन्थ, घर जग्गा सुक्रीबिक्री गर्दा प्रामाणिक सरकारी कागतको रूपमा लेखिने पुराना ताडपत्र र तत्तत्-स्थानका शिलापत्रहरूबाट हामी यो कुरा थाहा पाउँदछौं । विचार गर्न सजिलो होस् भनी तिनमध्ये केहीका उद्धरण तल दिइन्छु ।

नवोत्तराशीतियुते शतेव्दे आषाढशुक्लस्य तिथौ तृतीये

श्रीशंकराख्ये जयति दिवातीन्द्रे श्रीयङ्गोलस्योत्तरटोलके यः ।

धर्माशियः सत्कुललव्यजन्मा गुणाप्रियो राधवसिंहनामा

ज्ञानप्रकाशं शिवधर्मशास्त्रं शुभप्रतिष्ठं कृतवान् समग्रं ॥

(राष्ट्रिय अभिलेखालयमा रहेको तेस्रो ३६३ संख्याको धर्मपुत्रिका नामक ग्रन्थबाट ^८)

(ने.सं. १८१ (वि.सं. ११२६) आषाढ शुक्लतृतीयाको दिन राजा शंकरदेवको पालामा

यङ्गोलको उत्तरतिरको टोलमा बस्ने धर्मात्मा असल कुलमा जन्मेका गुणी राधवसिंह भन्नेले ज्ञान बढाउने असल साह्रतमा लेख्न शुरू गरेको शिवधर्मशास्त्र जम्मै लेखिसिद्यार)।

यङ्गोलको पहिलो उल्लेखको रूपमा यो देखापरेको छ ।

श्रीयङ्गोलकामायाधिवासे.... श्रीमत् राजाधिराजपरमेश्वर परमभट्टारक श्रीनरेन्द्रदेवविजय-राज्ये ॥ सम्बत् २६५

(पंचरत्ना नामक हस्तलिखित ग्रन्थबाट ^९)

(श्रीयङ्गोल भन्ने शहरमा... राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्री नरेन्द्रदेवको

विजयराज्यमा ने.सं. २६५ (वि.सं. १२०२) मा.....)

सम्बत् ४५४ मार्गशिरवधि ११ र्यगल श्रीतिभयकृत्य पांचालि मद्गाडस
(मरूसत्तलमा टांगिरको ताम्रपत्रबाट १०)

(ने. सं. ४५४ (वि. सं. १३६०) मार्ग कृष्ण एकादशीको दिन र्यगल श्रीतिभयकृत्य पांचालि देवता)

श्रीश्रीजयअरिमल्लदेवप्रमुठाकुरसन र्यगल हुतिग्ल लुंजग्ल मनाके कमराज पुन भात्य सह प्रसादारपा सम्बत् ५२३ पौष शुद्धि १३ ॥

(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोक्रामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)
श्रीश्रीजय अरिमल्लदेव राजाले यङ्गोल ल्हुतिग्ल (वर्तमान ल्हुगल) लुंजग्ल मनाकेमा बस्ने कमराज र उनका भाइलाई निगाह गरिदिएको..... ने. सं. ५२३ वि. सं. १४५६ पौष शुक्ल त्रयोदशीको दिन)

वर्तमान जैसीदेवल नगीचैको ल्हुगल टोललाई यहाँ ल्हुतिग्ल भनिएको छ । यहाँ उल्लेख भएको लुंजग्ल चाहिँ जैसीदेवलमन्दा केही पर पूर्वतिर पर्दथ्यो । जैसीदेवलसँगै पूर्वदिशि कुनामा रहेको विहारमा टांगिरको शिवसिंहको पालाको ताम्रपत्रमा त्यस ठाउँलाई लुंजग्लत्वर भनी लेखिएको छ ।

श्रीर्यग्लमन्दोसं निरकथवकां जोगीभरादत्वं.... थ्व कोणेन फलके कुरके धारे.... सम्बत् ५३७ आषाढ कृष्ण ॥ अमावस्याया तिथ्व ॥ प्वडा नदात्र ॥.... जोगे सनिवरवासरे ॥

(मरूसत्तलमा टांगिरको तामाको भांडामा कुंदिएको अप्रकाशित अभिलेखबाट)
(श्रीर्यगलको मन्दो अर्थात् मण्डपमा गोसाईकुण्ड जाने जोगी भलाडहल्लाई यस भांडोमा भरेर कुरकि (दुइमाना) चिउरा दिनु ।..... ने. सं. ५३७ (वि. सं. १४७४) आषाढ कृष्ण अमावासी पुष्य नदात्र शनैश्वरवारको दिन)

सम्बत् ६६२ वैशाख कृष्ण तृयोदस्यायां तिथां श्रीर्यग्ल मन्दोतोल श्रीमिरसिंह...
(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ पोक्रामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)
(ने. सं. ६६२ (वि. सं. १५६६) वैशाख कृष्ण त्रयोदशीको दिन श्री यङ्गोल मन्दोतोल वर्तमान मरुटोल) मा बस्ने श्रीमिरसिंह)

श्रीमत्कान्तिपुरमहानगरे श्रीर्यगलकाष्ठमण्डपस्थाने इहैव पूणे भूमां.... सम्बत् ६६० वैशाखमास्ये शुक्लपक्षे ॥ तृतीयान्तिथां ॥

(काठमाडौं भीमसेन स्थानमा रहेको ताम्रपत्रबाट ११)
(कान्तिपुर शहरमा यङ्गोल काष्ठमण्डपस्थानमा यस पुण्यभूमिमा ने. सं. ६६० (वि. सं. १५३७) वैशाख शुक्ल तृतीयाको दिन)

सम्बत् ६६६ फागुण शुद्धि १थ्व दिन कुन्हु... श्रीश्रीशिवसिंहदेवस्य विजयराज्यस्य श्रीकाष्ठमण्डपनगरे श्रीर्यगर तवविहारस...

(लगन तबहालको शिलापत्रबाट १२)

(ने.सं. ६६६ (वि.सं. १६३५) फाल्गुन शुक्लप्रतिपदाको दिन.... श्रीश्रीशिवसिंहदेवको विजयराज्यमा काठमाडौं शहर श्रीयंगल तबविहारमा)

श्रीमत्कान्तिपुरमहानगरे श्रीयंगलसंज्ञेके श्री ३ लिच्छिकेश्वरनारायणभट्टारकसंस्थान काष्ठमण्डपस्थाने इहेव पुन्ने भूमां । ।... सम्बत् ७६६ माघमासे कृष्णपक्षो चतुर्दश्यान्तिथौ ।

(चिकमुगल न्हुवहालको शिलालेखबाट १३)

(श्रीकान्तिपुर शहरमा यङ्गोलको इलाकामा श्री ३ ऋषिकेशव नारायणस्थानमा काष्ठमण्डपमा यहीं पुण्यभूमिमा । ने.सं. ७६६ (वि.सं. १७०२) माघकृष्ण चतुर्दशीको दिन) ।

श्रीश्रीजयप्रतापमल्लदेवप्रभुठाकुरसन श्रीयंगलभूमौ क्वहितिटोर मनाके गृहवास्तव्य चित्रकार गोमिसिंहनाम् प्रसादीकृतं.... सम्बत् ७७१ श्रावण वद्वि १२....

(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च.ल.नं. १६४७ को पोकामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)

(श्रीश्रीजयप्रतापमल्ल देव प्रभुठाकुरले श्रीयङ्गोलको इलाकामा क्वहिटि टोल मनाके भन्ने घरमा वस्ने चित्रकार गोमिसिंहको नाउंमा निगाहा गरिदिएको) ।

... ने.सं. ७७१ (वि.सं. १७०८) श्रावण कृष्ण द्वादशी....)

सम्बत् ७८२ माघमासे कृष्णपक्षो ।। चतुर्थ्याया तिथौ श्रीमत्कान्तिपुर महानगरे । । श्रीयंगलकाष्ठमण्डपनामधेयो मफिपात तोर.....

(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च.ल.नं. १६४७ को पोकामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)

(ने.सं. ७८२ (वि.सं. १७१८) माघकृष्ण चतुर्थीको दिन श्रीकान्तिपुर शहरमा यङ्गोलको इलाकामा काष्ठमण्डपमा मफिपाट टोलमा....)

माथि दिइएका उद्धारणहरूबाट वर्तमान शहरको दक्षिण भागमा पर्ने लगन तबहालदेखि लिसर ल्हुगल, जैसीदेवल, मफिपाट, क्वहिटि, भीमसेनस्थान तथा मरुसतलसम्मको प्रदेश पनि यङ्गोलको इलाकाभित्र पर्दो रहेक भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ । यङ्गोलको यस परिमाणालाई हामीले पूर्णतया बिसिसकेका हौं तापनि यसलाई संफाउने अवशेष चाहिँ अफ बांकी क्न् । काठमाडौं लगनटोल नगीचै सट्टा सानो टोल क्, जसलाई आजभोलि पनि यङ्गोलटोल भन्दकन् । यो यङ्गोलकै अवशेष हो जस्तो मलाई लाग्दक ।

देयधर्मोयं प्रवरमहायानयायिन्या श्रीयम्बित्युतरटोलकाधिवासिन्याः परमोपासिकायाः कुमुददैकाया... सम्बत् १७४ चैत्रकृष्णाष्टम्यां । राजधिराज परमेश्वरपरमभट्टारक श्रीवलदेवस्य विजयराज्ये लिखितमिति

(अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता नामक हस्तलिखित ग्रन्थबाट १४)

(महायान धर्मका अनुयायी यम्बु भन्ने उत्तरटोलकमा वस्ने उपासिका कुमुददैकाको यो देयधर्म हो । राजाधिराज परमेश्वर परमभट्टारक श्रीवलदेवको विजयराज्यमा ने.सं. १७४ (वि.सं. १११०) चैत्र कृष्ण अष्टमीको दिन सारिसिद्धिको हो) ।

६४ आइ. एन. ए. एस. जर्नल

यो यम्बुको पहिलो उल्लेखको रूपमा देखापरेको छ ।

सम्बत् ३१३ द्विषाढपूर्णिमास्याम् । श्रावणनक्षत्रम् । बृहस्पतिवासरे । । श्रीनेपाल-
मण्डले राजाधिराज परमेश्वर श्रीउर्ध्वपट्टके श्रीमत् श्रीलक्ष्मीकामदेवस्य विजयराज्ये श्रीयम्बुकुमार्या
मखनटोल्लकाधिवासितः

(पिङ्गोलामत मन्ने हस्तलिखित ग्रन्थबाट १५)

(ने. सं. ३१३ (वि. सं. १२५०) द्वितीय आषाढ पूर्णिमा श्रावणनक्षत्र बृहस्पतिवार
राजाधिराज परमेश्वर श्रीश्रीलक्ष्मीकामदेवको विजयराज्यमा नेपालमण्डलमा यम्बु शहरमा मखन
टोलमा बस्ने)

सम्बत् ५३६ मार्गशिरकृष्णचतुर्थ्यायां श्रीयंबुमहानगरे श्रीसातीगलके योधोलाकेतोलके...
(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोक्रामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)
(ने. सं. ५३६ (वि. सं. १४७५) मार्ग कृष्ण चतुर्थीको दिन श्रीयंबु शहरमा श्रीसातीगलमा
योधोलाके टोलमा....)

प्रतापमल्लको पालाको रउटा शिलालेखबाट सातीगल ठहिटिसंगैको टोल हो मन्ने
बुझिन्छ १६ । यस कारण यहाँ उल्लिखित सातीगल वर्तमान सीगलटोल काठेसिम्भूको पुरानो
नाउँ हो मन्ने अनुमान हुन्छ ।

..... श्रीजयनरेन्द्रमल्लदेव प्रभु ठाकुरस विजयराज्यः ॥ श्रीयंबु तेदोवाहार.... सम्बत्
६६५ माघमासे....

(टेबहालको रउटा शिलालेखबाट १७)

(श्रीश्रीजयनरेन्द्रमल्लदेव प्रभु ठाकुरको विजयराज्यमा श्रीयंबुतेदोवाहार (वर्तमान टेबहाल)
मा... ने. सं. ६६५ (वि. सं. १६०१) माघमा)

यो बाहेक टेबहालका अरू शिलालेखमा पनि स्थान निर्देश गर्दा त्यस ठाउँलाई यम्बुको
इलाकाभिन्न पर्ने भनी लेखिएको पाइन्छ ।

यो कुरा विचारणीय छ ।

सम्बत् ७१६ कार्तिकमासे कृष्णपक्ष चतुर्थ्याया तिथौ श्रीयंबुकुमार्या श्रीगागुलगे श्रीमखन-
मण्डपस....

(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोक्रामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)
(ने. सं. ७१६ (वि. सं. १६५६) कार्तिक कृष्ण चतुर्थीको दिन श्रीयंबु शहरमा श्रीगागुलगमा
श्रीमखनको मण्डपमा)

सम्बत् ८२३ चैत्रमास्य शुक्लपक्षा ॥ द्वितीयान्तिथौ ॥ श्रीमत्कान्तिपुरमहानगरे
श्रीयम्बुशुवर्णपिनारिमहास्थाने ॥ थयन्तितोरके

(राष्ट्रिय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोक्रामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)
(ने. सं. ८२३ (वि. सं. १७५६) चैत्रशुक्ल द्वितीयाको दिन कान्तिपुरशहरमा यम्बुको
इलाकामा सुवर्णप्रणाली मन्ने ठाउँमा ठहिट्टी टोलमा....)

सम्बत् ८६० श्रावणमास्य शुक्लपक्षे ॥ तृतीयान्तिथौ श्रीमत्कान्तिपुरि महानगरे ॥

श्रीयम्बुकृमायं गाङ्गोलग्ये ॥ यं वु यन्ताखातोर यन्ताखावाहारं

(राष्ट्रीय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोकामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)

(ने. सं. ८६० (वि. सं. १७६७) श्रावण शुक्ल तृतीयाको दिन कान्तिपुर शहरमा यम्बुको हलाकामा गाङ्गोलग्यमा यन्ताखा (वर्तमान यद्खा) टोल यन्ताखावहाल (वर्तमान यद्खा बहाल) मा)

सम्बत् ८६२ कार्तिकमासे शुक्लपक्षे नवम्यान्तिथौ श्रीमत्कान्तिपुरमहानगरे ॥ श्रीयम्बुकृमायं गांगुरंके वंतुटोलके....

(राष्ट्रीय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोकामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)

(ने. सं. ८६२ (वि. सं. १७६८) कार्तिक शुक्ल नवमीको दिन कान्तिपुर शहरमा यम्बुको हलाकामा गांगुरंकमा वंतु (वर्तमान वटु) टोलमा)

सम्बत् ८६६ श्रावणमासे कृष्णपक्षे द्वादश्यान्तिथौ श्रीमत्कान्तिपुरमहानगरे ॥ श्रीयम्बुकृमायां गांगुरजे ॥ मखन टोल....

(राष्ट्रीय अभिलेखालयको च. ल. नं. १६४७ को पोकामा रहेको अप्रकाशित ताडपत्रबाट)

(ने. सं. ८६६ (वि. सं. १८०३) श्रावण कृष्ण द्वादशीको दिन कान्तिपुर शहरमा यम्बुको हलाकामा गांगुरजमा मखनटोलमा.....)

माथि दिइएका उद्धरणहरूबाट वर्तमान काठमाडौं शहरको उत्तरी भागमा पर्ने मखनटोल देखि लिएर वटुटोल, यद्खाटोल, सिगल (काठेसिम्भू) तथा ठह्ठीसम्मको प्रदेश यम्बुको हलाका भित्र पर्दा रहेकन् भन्ने कुरा विदित हुन्छ । परन्तु टेबहालको सट्टा शिलापत्रमा शहरको दक्षिणी भागमा पर्ने टेबहाल पनि यम्बुको हलाकाभित्र पर्ने भनी लेखिएको छ । त्यहाँका एक शिलापत्रमा पनि स्थान निर्देश गर्दा यस्तै लेखिएको छ । यताबाट टेबहाल शहरको दक्षिण भागमा परे पनि यम्बुको हलाकाभित्र पर्ने रहेक भन्ने थाहा हुन्छ ।

“नीलो वंशावली” भनी प्रसिद्ध तिव्वती भाषामा लेखिएको ऐतिहासिक उपकरणमा पनि यद्गोल र यम्बुको वर्णन गरिएको छ । त्यहाँ एक ठाउँमा यस्तो लेखिएको छ -

“उनी वि. सं. १११६ मा जन्मेका थिए । तेह्र वर्षको उमेरमा वास्तोन् दोजे र खोन्स्तोन् रिन्वेन्हसंग नेपालतिर हिँडे । यग्गल (यद्गोल) मा उनले क्रिया र योगतन्त्र पढे । तिनीहरूले यम्बुमा सट्टी योगिनी भेट्न गइरहेका मानिसहरूलाई देखे । ती तीनै तिव्वतीहरू पनि त्यहाँ गए । ती योगिनी ग्रामीणहरूले चढाएका कुरामा जीवनयापन गर्दैथिन् १८० ।

तिव्वतीहरूको सो नीलो वंशावलीमा अन्त पनि ठाउँ ठाउँमा यद्गोल र यम्बुको उल्लेख गरिएको छ ।

विक्रमको पन्ध्रौं शताब्दीमा राजा स्थितिमल्लको पालामा लेखिएको गोपालराजवंशावलीबाट पनि त्यस बेला तथा त्यो भन्दा पहिलेदेखि नै काठमाडौं शहर यद्गोल र यम्बु हलाकामा

६६ आइ. एन. ए. एस जर्नल

विभक्त थियो भन्ने कुरा बुझिन्छ । त्यहाँ यस्तो लेखिएको छ :-

*सम्बन्ध ३६१ जेष्ठ शुक्ल अष्टमी यम्बु यादुम्बहार क्वाठ चाल्यका, यहू कीर्तिपाल
भारोस....

(३३ पत्रबाट)

(ने. सं. ३६१ (वि. सं. १२६८) शुक्ल अष्टमीको दिन पाटनका कीर्तिपालभारोले यम्बु
इलाकामित्र पर्ने यादुम्बहार (वर्तमान हट्टुम्बहार) को किल्ला फोडे) ।

*सं. ४१६ भाद्रपद शुक्ल त्रयोदशी बुधवारकोहु तिपुर ग्वइ यहू त्रिभेसन तंड० यङ्ग०ल
यम्बु फनपिम् ध्वते ग्वइयाड०, वंप्याके जारवा दिवस*

(४० पत्रबाट)

(ने. सं. ४१६ (वि. सं. १३५६) भाद्रशुक्ल त्रयोदशी बुधवारको दिन त्रिपुरराजकुल, देउ-
पाटन, पाटन यी तीन थरी मिली तंड० (?) यङ्ग०ल, यम्बु फर्पिड० यी तीन ठाउँमा किल्ला
बनाई वंप्याके भन्ने ठाउँमा हमला गरे) ।

गोपालवंशावलीमा यङ्ग०ल र यम्बुको उल्लेख अन्त पनि ठाउँ ठाउँमा आएका छन् ।
पाटनका राजा नरसिंह, पुरन्दरसिंह, उद्धवसिंहको संयुक्त शासनकालमा वि. सं. १६२२
मा लेखिएको स्वयम्भूको जीर्णोद्धारसम्बन्धी रउटा पाँवामा काठमाडौँ उपत्यकाका मुख्य मुख्य
ठाउँको मोटामोटी नक्सा उतारिएको छ १६ । त्यस नक्सामा यङ्ग०ल र यम्बुको सीमाविभाजन
गरी देखाइएको छ । माथि उल्लिखित ऐतिहासिक सामानहरूबाट ज्ञात भएको यङ्ग०ल र यम्बुको
विभाजनसँग सो नक्साको सीमाविभाजन ट्वाक्कै मिल्न आउँछ । सो नक्सामा यङ्ग०लको
विशेषताको रूपमा मरुसतलको चित्र देखाइएको छ र यम्बुको विशेषताको रूपमा चाहिँ सेतो
मत्स्येन्द्रनाथको देवल चित्रित गरिएको छ ।

यङ्ग०ल र यम्बु यी दुइ नाम 'यं' शब्दमा गल तथा बु जोडेर बनेका छन् । यसको मूल
शब्द त 'यं' मात्र हो । यं भन्नाले यङ्ग०ल र यम्बु यी दुवै इलाकामित्र पर्ने प्रदेशलाई
बुझाउँछ । नेवारीमा काठमाडौँलाई यं भन्ने चलन अफ हराएको छैन ।

'गल' शब्द 'ग्वल' शब्दको अपभ्रंश हो भन्ने देखिएको छ । प्राचीन नेवारीभाषामा ग्वल
शब्दले टोल जस्तो कुनै सानो ठूलो विस्तार निश्चित नभएको प्रदेशलाई बुझाउँदछ । ग्वल शब्द
अन्त्यमा हुने ठाउँका नाउँ लिच्छविकालका अभिलेखमा प्रशस्त पाइन्छन् । यसको उदाहरणको
लागि पाटन मीननाथको लिच्छवि अभिलेखलाई प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । त्यहाँ गीग्वल तेग्वल
यूग्वल आदि प्रदेशका पाँचालिकहरूको उल्लेख आएको छ २० । लिच्छविकालपक्षिको ने. सं. १३२
(वि. सं. १०६७) को पाटनको शिलालेखमा तेग्वलनामक ठाउँको चर्चा परेको छ २१ । आजभोलि
चाहिँ त्यस ठाउँलाई त्यागल भन्दछन् । यसै गरी काठमाडौँ जैसीदेवल नजीकैको लिच्छवि
अभिलेखमा उल्लेख आएको लज्जग्वल २२ मल्लकालको त्यही निरको अभिलेखमा लुंजला २३ रूपमा
देखापरेको छ । यसरी लिच्छविकालको 'ग्वल' पक्षि आएर गल आदि रूपमा परिवर्तित भएको

देखिन्छ । यद्गोल पनि लिच्छविकालमा यद्गोलको रूपमा स्थानीय जनभाषामा प्रचलित हुन नसक्ने देखिँदैन । 'बु' शब्द अन्त्यमा हुने ठाउँका नाम पनि लिच्छविकालमा पाइन्छन् । ध्रुवदेव र जिष्णुगुप्तको पाटन किन्नमस्तानिरको अभिलेखमा लेखिएको थम्बु ग्राम २४ तथा बलम्बुको द्वितीय शिवदेवको अभिलेखमा उल्लिखित सलम्बू २५ उदाहरणको लागि प्रस्तुत गर्न सकिन्छन् । यसरी संस्कृतमा दक्षिणकोलिग्राम तथा कोलिग्राम देखिए तापनि लौकिक भाषामा लिच्छविकालमै पनि यद्गोल यम्बु भन्ने चलन चलेको अनुमान हुन्छ ।

टिप्पणी

- १। धनवज्र बज्राचार्य 'लिच्छविकालिक बस्ती' पूर्णिमा ५ वर्ष २ अंक १८ पूर्णाङ्क०
(काठमाडौं संशोधन मण्डल वि.सं. २०२५ साउन) ८७ पृष्ठ
- २। सोही ६३-६५
- ३। धनवज्र बज्राचार्य 'लिच्छविकालका अभिलेख' (काठमाडौं, नेपाल र रशियाली अध्ययन संस्थान त्रिभुवन विश्वविद्यालय) १०७, १११, ११७, १२४ संख्याको शिलालेख, ४०७-४०८ ४२३-४२४, ४४२-४४३, ४६३-४६४ पृष्ठ
- ४। सो पुष्पिकावाक्यमा यस्तो लेखिएको छ
*सम्बत् ४७८ भाद्र शुद्धि १० लक्ष्मणवति संपूर्ण दिवस..... महायानयायिनः
परमधार्मिकः परमसर्वज्ञ शासनिक श्रीकोलिग्रामीय श्रीभास्करदेव संस्कारित इति
श्रीकेशवचन्द्रकृतमहाविहाराधिवासिन शाक्यभिन्दु बुद्धाचार्य श्रीराजव्रह्म श्रीनामा*
(ने.सं. ४७८ (वि.सं. १४१५) भाद्र शुक्ल दशमीको लक्ष्मणवती संपूर्ण सारिसिद्धियो ।
..... श्रीकोलिग्राममा भास्करदेवले संस्कार गरेको केशवचन्द्रले बनाएको विहार (इटुम्बहाल) मा बस्ने बौद्धधर्मको महायान शाखाका अनुयायी ठूला धर्मात्मा शाक्यभिन्दु बौद्धधर्मका आचार्य श्रीराजव्रह्मश्री) ।
- ५। घ. बज्राचार्य 'लिच्छविकालिक वस्ती' पूर्णिमा १८ पूर्णाङ्क० ६३ पृष्ठ
- ६। सोही ६१-६३ पृष्ठ
- ७। सोही ६५-६६ पृष्ठ
- ८। लुशियानो पेटेक 'मेडिएभ्ल हिस्ट्री अफ नेपाल' (रोम, इन्स्टिच्युटो इटालियानो पर् इल मेडियो इह ओरियन्ट, इ.सं. १९५८ (वि.सं. २०१५) ४५ पृष्ठ
- ९। हेमराज शाक्य र टि. आर्. वैद्य 'मेडिएभ्ल नेपाल' (काठमाडौं वि.सं. २०२७) पृष्ठ १२
- १०। 'काष्ठमण्डपः' संस्कृतसन्देश १ वर्ष ६ अंक (काठमाडौं वि.सं. २०१०) ४-५ पृष्ठ
- ११। डि. आर्. रेग्मी 'मेडिएभ्ल नेपाल' (कलकत्ता: फर्मा के. एल् मुखोपाध्याय इ.सं. १९६६) वि.सं. २०२३) ४ भाग २० पृष्ठ

६८ आइ. एन. ए. एस जर्नल

- १२। शंकरमान राजवंशी 'कान्तिपुर - शिलालेख - सूची' (काठमाडौं राष्ट्रिय अभिलेखालय श्री ५ को सरकार शि.मं. पुरातत्व विभाग वि.सं. २०२७) ६३ पृष्ठ
- १३। सोही ६६ पृष्ठ
- १४। शाक्य र वैद्य 'मेडियामल् नेपाल' ४ पृष्ठ
- १५। पेटेक 'मेडियामल् हिस्ट्री अफ नेपाल' ७४ पृष्ठ
- १६। राजवंशी 'कान्तिपुर - शिलालेख - सूची' ७५ पृष्ठ
- १७। सोही ४६ पृष्ठ
- १८। क्लु आनलस् २ भाग ८४१-८५०
- १९। डा० म्यारी स्लसरको सांज्यन्धबाट मैले सो पाँवाको फोटो हेर्न पाएको हुं । जसको लागि म उहाँ प्रति कृतज्ञ छु ।
- २०। ध. वज्राचार्य 'लिच्छविकालका अभिलेख' १४६ संख्या ५४३-५४४ पृष्ठ
- २१। रामजी तेवारी र अरू 'अभिलेख - संग्रह' (काठमाडौं २०२० वैशाख) ६ भाग, २४-२५ पृष्ठ
- २२। ध. वज्राचार्य 'लिच्छविकालका अभिलेख' १४७ संख्या ५४७ पृष्ठ
- २३। जैसीदेवल नगीचै रहेको ल्हुगवहालमित्र मितामा टांगीएको अप्रकाशित ताम्रपत्रमा यस्तो लेखिएको छ :-
*श्रीकाष्ठमण्डपमहानगरे दक्षिणादिश लुंजगलत्वर..... श्रीश्रीशिवसिंहदेव ठाकुरस
विजयराज्ये*
(काठमाडौं शहरमा दक्षिणातिर लुंजगल टोलमा..... श्रीश्रीशिवसिंहदेव ठाकुरको
विजयराज्यमा) ।
- २४। ध. वज्राचार्य 'लिच्छविकालका अभिलेख' १०५ संख्या ४०१-४०२ पृष्ठ
- २५। सोही १४३ संख्या, ५३०-५३२ पृष्ठ